

Razvoj rimske komedije

Pilko, Klaudia

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:108511>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Klaudia Pilko

RAZVOJ RIMSKE KOMEDIJE

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, rujan 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

KLAUDIA PILKO
RAZVOJ RIMSKE KOMEDIJE
ZAVRŠNI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Maja Matasović

Zagreb, rujan 2018.

SAŽETAK

Rimska komedija ima podrijetlo u plesovima uz flautu etrurskih glumaca koji su bili dovedeni za vrijeme kuge da umilostive bogove. Mladi Rimljani su oponašali te plesove dodajući dijalog s nepristojnim improviziranim stihovima poput fescenina. Rimska komedija počela se razvijati nakon fesceninskih stihova, dramske satire i atelane. U drugom ili arhajskom razdoblju rimske književnosti javlja se palijata. U palijati se radnja odvija u Grčkoj i sastoji se od glazbenih dijelova koje izvodi svirač na dvostrukoj fruli (*tibia*).

Najvažniji i najpoznatiji pisac palijata bio je Plaut, zatim Terencije, a pisali su ih i Lucije Livije Andronik, Gnej Nevije, Kvint Enije, koji su bili prvi pisci rimske komedije, dok je posljednji pisac palijata bio Turpilije.

Sljedeća vrsta rimske komedija bila je togata. Radnja se odvija u Italiji, Rimu i provincijama. Naziv togata dolazi od riječi *toga*, rimske odjeće koju su nosili glumci. Togata postaje popularnija od palijate u 2. stoljeću pr. n. e. kada je palijata sve manje zanimljiva. Predstavnici togate bili su Titinije, Lucije Afranije i Tit Kvinkcije Ata. Još jedna vrsta togate je *trabeata*, čiji naziv potječe od *trabea*, plašt, koji su nosili rimski vitezovi. Stvorio ju je Gaj Melis u vrijeme Augusta, a cilj mu je bio otvoriti komediju višim društvenim staležima.

U samom radu detaljnije će se opisati razvoj i utjecaji na rimsku komediju. Navest će se koji su bili prvi autori i koji su bili najpopularniji, koje su sve vrste pisali i na koga su se u svojem pisanju ugledali. Analizirat će se fragment iz povijesnog djela Tita Livija u kojem govori o nastanku drame. Također će se prikazati gdje su se komedije prvi put počele izvoditi i kako je to izgledalo. Na kraju rada vidjet će se koji su razlozi tome što rimska komedija postaje sve manje zanimljiva i izvođena u kazalištima.

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Grčka komedija.....	6
3. Nastanak rimske komedije.....	8
4. Odnos nove komedije i palijate.....	13
4.1 Izvedbe komedija u Rimu.....	15
5. Zlatno doba rimske komedije.....	17
5.1 Propast rimskog kazališta.....	22
6. Zaključak.....	24
Popis literature.....	25

1. UVOD

Tema ovog rada je razvoj rimske komedije. Prikazat će se kako se razvijala od samih početaka pa sve do smanjenja njezine popularnosti među publikom. Nadalje, navest će se uzori u njenom nastajanju, koje vrste rimske komedije su postojale, koje su njihove karakteristike, autori, te godine nastajanja. Iznosit će se podatci prikupljeni tijekom proučavanja literature. U prvom dijelu rada će se navesti i opisati vrste grčke komedije budući da su rimski autori prerađivali djela grčkih autora, točnije autora koji su pisali u razdoblju nove atičke komedije, najviše Menandra, Filemona i Difila. U drugom dijelu rada prikazat će se još neke vrste koje su prethodile rimskoj komediji, a to su fesceninski stihovi, dramska satura i atelana. Također će se pokušati protumačiti izvješće Tita Livija o nastanku drame u Rimu. Navest će se i gdje su komedije prvi puta izvođene. Zatim će se navesti karakteristike palijate i togate, koji ih autori pišu, koja su njihova djela, što je utjecalo na njihovo pisanje.

Najznačajniji pisac palijata, tj. rimske komedije općenito, bio je Tit Makcije Plaut, zatim Publije Terencije Afer. Također će se pisati o Luciju Liviju Androniku, s obzirom da je on općenito važan za rimsku književnost. Naime, Andronik je 240. godine pr. n. e. prvi izveo komediju ili tragediju te se ta godina uzima kao početak rimske književnosti. Na samom kraju rada opisan će se kako je rimsko kazalište postajalo sve manje zanimljivo publici.

2. GRČKA KOMEDIJA

Komedija u Grčkoj cvate u Ateni od 5. stoljeća pr. n. e. Dijeli se na staru atičku, srednju atičku i novu atičku komediju. Staru atičku komediju karakterizira jednostavna, zanimljiva, fantastična priča koja se odnosi na tada aktualne događaje te se raspravlja o njima. Autori stare atičke komedije bili su Kratin, Eupolid i Aristofan. Kratin je rođen 520. pr. n. e. u Ateni, a umro je 423. pr. n. e. Napisao je dvadeset i jednu komediju, a najoriginalnije njegovo djelo je bila komedija „Boca“. Bio je navodno najuspješniji od trojice. Sljedeći je Eupolid koji je rođen 446. godine pr. n. e., a umro je 411. godine pr. n. e. Napisao je četrnaest ili sedamnaest komedija te su od njih sačuvani fragmenti, a teme njegovih komedija su političke. Napisao je, između ostalih komedije „Gradovi“ i „Općine“. Aristofan je rođen 480. godine pr. n. e. u Ateni, a umro je 380. godine pr. n. e. Bio je najznamenitiji grčki komediograf stare atičke komedije. Napisao je četrdesetak komedija, a sačuvano je jedanaest. Jedna od njih je „Vitezovi“, „Ptice“, „Mir“, „Lizistrata“ itd. (Harvey 1937, 116; Crnojević – Carić 2014, 101-102, 104, 106)

Nadalje, u srednjoj komediji teme su uglavnom parodično – mitološke, svakodnevni život, ali i ljubavne teme. Koriste se likovi poput hetera i kuhara. Glavni predstavnici bili su Antifan, Aleksid i Anaksandrid. Antifan je jedini bio iz Atene i napisao je najviše komedija, oko dvije stotine šezdeset ili tristo šezdeset i pet. Neka od njegovih djela su: „Parazit“, „Preljubnici“, „Kockari“. Nadalje, o Aleksidu se smatra da je živio više od sto godina i da je preminuo na pozornici. Poznato je da je bio iz južne Italije, ali se njegov otac preselio u Atenu. Napisao je dvije stotine četrdeset i pet komedija, a sto trideset je poznato po naslovu. Anaksandrid je najvjerojatnije napisao šezdeset komedija, a četrdesetak ih je poznato po naslovu (Tronski 1951, 201-202; Crnojević – Carić, 113-114).

Posljedna, nova atička komedija, koja je bila najveći uzor autorima koji su pisali rimske komedije trajala je otprilike od 330. godine pr. n. e. do 260. godine pr. n. e. Nova atička komedija je komedija morala i intriga, a teme su ljubavne, svakodnevni, obiteljski, društveni život. Nema fantastičnih elemenata i političkih tema, autori se manje u svojim djelima rugaju sugrađanima. Tipični likovi su lijepa, pohlepna i bezobzirna hetera zbog koje su mladići spremni rasprodati čitav očev imetak, zatim zaljubljeni mladić koji se treba riješiti prepreka koje ga sprječavaju da bude s voljenom djevojkom. U rješavanju prepreka mladiću pomaže lik lukavog roba. Također, su tipični i lik svodnika koji je zarobio djevojku te

mladićev otac koji i ne mari previše za problem koji sin ima. Predstavnici nove atičke komedije su Filemon, Difil i Menandar. Filemon je rođen oko 361. godine pr. n. e., a umro je 263. Nije sigurno gdje je rođen, u Solu u Kilikiji ili u Sirakuzi. Napisao je devedeset i sedam komedija, a sačuvani su samo fragmenti. Difil je rođen u Sinopi i bio je Menandrov suvremenik. Pretpostavka je da je napisao oko stotinu komedija, a poznato je šezdeset naslova. Terencije je dio svoje komedije „Braća“ (*Adelphoe*) napisao prema njegovoj komediji. Menandar, glavni predstavnik nove atičke komedije, rođen je 342. godine pr. n. e. Napisao je oko stotinu komedija, a sačuvane komedije su: „Parničari“, „Djevojka sa Sama“, „Djevojka odrezane kose“, „Štit“. Plaut i Terencije su ga prevodili i prerađivali. Glavni motiv u Menandrovim komedijama je privatni život atenskih građana, ljubav i svladavanje prepreka, što dovodi do sretnog završetka. Radnja se uvijek odvija u Ateni ili na selu. Tipični su likovi brbljavog kuhara, hvalisavog vojnika, ljutitog oca, proždrljivog parazita, lukavih robova, hetera mekog srca. Govor likova je u skladu s njihovim obrazovanjem i društvenim položajem (Crnojević – Carić 2014, 116, 117, 120, 122, 123, 124; Tronski 1951, 239, 241-242, 245, 248).

Komedija je bila popularna i na Siciliji, a predstavnik sicilske komedije bio je Epiharmo. Epiharmo je djelovao u Sirakuzi krajem šestog stoljeća i u prvoj polovici petog stoljeća. Od njegovih djela sačuvani su samo naslovi i malo fragmenata. Obrađuje teme o životu, ali i mitološke teme. U djelima koje za temu imaju život javlja se tipična uloga parazita (Tronski 1951, 189).

Od nižih vrsta u grčkoj komediji postoje mim i flijačka farsa. Mim je u grčkoj bio vrsta narodne lakrdije, čije su karakteristike oponašanje smiješnih događaja iz svakodnevnog života nižeg staleža. Flijačku farsu karakterizirale su razuzdane šale, svakodnevni životni događaji, prežderavanje, batinjanje, i oponašanje grbavih staraca i starica, seljaka, luda, kradljivaca itd., a glumci su se nazivali flijaci (Crnojević – Carić 2014, 87, 89).

3. NASTANAK RIMSKE KOMEDIJE

Prema Titu Liviju rimska komedija ima podrijetlo u plesovima uz flautu etrurskih glumaca koji su bili dovedeni za vrijeme kuge 364. godine pr. n. e. s namjerom da umilostive bogove. Mladi Rimljani su oponašali te plesove dodajući dijalog s nepristojnim improviziranim stihovima kao što su, na primjer, fesceninski stihovi (v. niže). Nakon toga se javlja satura (v. niže) koja je bila razvijenija od fescenina, ali i dalje bez neke određene radnje s glazbenom pratnjom. Livije Andronik je prvi koji je odbacio saturu i sastavio djelo s radnjom. Dakle, rimska komedija se počela razvijati nakon fesceninskih stihova, dramske satire i atelane (Harvey 1937, 117; Tit Livije AUC VII, 2)

O tome Livije piše u svojem djelu „Od osnutka grada“ (*Ab urbe condita*) u sedmoj knjizi, te će sada biti taj dio prikazan.

[2] *Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. Et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope diuina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo—nam circi modo spectaculum fuerat—inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur; ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant sed impletas modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant.*

Liuius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet—id quod omnes tum erant—suorum carminum actor, dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu quia nihil vocis usus impediabat. Inde ad manum cantari histrionibus coeptum diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem paulatim verterat,

*iuventus histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare coepit; unde exorta quae exodia postea appellata consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt; quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus nec ab histrionibus pollui passa est; eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur et stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.*¹

„I u ovoj i u sljedećoj godini, za vrijeme konzula Gaja Sulpicija Petika i Gaja Licinija Stolona bila je kuga. U toj godini nije se dogodilo ništa dostojno pamćenja, osim što je bila gozba bogova (lektisternij) s namjerom moljenja bogova za mir, tada treća nakon osnutka grada. Budući da se snaga bolesti nije umanjila niti ljudskom promišljenošću niti božanskom pomoći, s obzirom da su bili duša pobjeđenih praznovjerjem, također se priča da su između ostalog kao blažilo nebeske srdžbe uvedene scenske igre (*ludi scenici*), nova stvar ratobornom narodu jer su bile postojale samo cirkuske predstave. Osim toga, bile su skromne kao što su gotovo svi počeci, a i sama ta stvar je bila tuđa. Bez ijedne pjesme, bez oponašanja pjesama u kretanju, glumci su dozivani iz Etrurije, a plešući prema ritmovima sviranja na fruli izvodili su krasna kretanja po etrurskom običaju. Zatim ih je mladež počela oponašati, u isto doba među sobom šireći šale u nepravilnim stihovima; kretanja nisu bila neskladna riječima. Stoga je stvar bila prihvaćena i sve češćim korištenjem poticana. Domaći umjetnici su nazivani histrionima jer se etruščanskom riječi glumac zvao *ister*; oni se nisu, kao prije nabacivali naizmjeničnim stihovima bez prethodnog razmišljanja i nedorađeno, slično fesceninskom stihu, nego su izvodili satire s dodanim ritmovima uz unaprijed određeno sviranje frulača i skladne pokrete.

Livije je bio prvi koji se nakon nekoliko godina usudio iz satire povezati priču sa sadržajem. Budući da je u isto vrijeme naravno, kao što su tada svi bili – bio izvođač svojih pjesama, priča se da je nakon što je prečesto zvan natrag izgubio glas pa je izmolivši dopuštenje postavio dječaka da pjeva pred frulačem, izvodio pjevani dio (*canticum*) još žešćim kretnjama jer ga korištenje glasa više nije smetalo. Nakon što se po tom pravilu u pričama odvajao sadržaj od smijeha i raskalašenih šala i igra se pomalo pretvarala u umjetnost, mladež se prepustivši glumcima izvođenje priča, po starom običaju sama počela među sobom nabacivati šalama umiješanim u stihove. Odatle je nastalo ono što se kasnije

---

¹ Preuzeto sa stranice *The Latin Library*: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.7.shtml#2>, 5. 9. 2018.

nazivalo komične zaključne igre (*exodia*) i što se sastavilo najviše u kratke atelanske priče; tu vrstu igara prihvaćenu iz oskičkih zabava, mladež je zadržala i nije dopustila da je glumci unište; zato ostaje običaj, da izvođači atelane nisu maknuti iz tribusa niti sa službe u vojsci, kao da nemaju udjela u zabavljačkoj umjetnosti. Među ostalim skromnim početcima stvari čini se da prvo treba postaviti podrijetlo scenskih igara, jer izgleda da je stvar od zdravog začetka dospjela u ovu, bogatim kraljevstvima jedva podnošljivu ludost.“

U ovom fragmentu Livije spominje scenske igre, fesceninske stihove, dramsku saturu, atelanu i mim (v. niže). Saznaje se da Livije Andronik (v. niže) odbacuje improvizaciju svojstvenu, npr., fesceninskim stihovima, i sastavlja priču. Također, iz ovoga fragmenta može se zaključiti kako glumci među mladima nisu bili cijenjeni te da se gluma nije smatrala pravim zanimanjem. Dapače, saznajemo da su mladići gubili svoj položaj u društvu (*tribusu*) i vojsci ako su glumili u kazalištu (usp. i sudbinu Decima Liberija niže). Međutim, iz nekog razloga (vjerojatno zato što nije postajalo životno zanimanje) to nije vrijedilo za glumu u atelani. Valja nadodati da Livije ne piše samo o komediji nego o drami tj. scenskim igrama općenito.

Lucije Livije Andronik (*Lucius Livius Andronicus*), također spomenut u Livijevom fragmentu rođen je 284. godine pr. n. e., a umro je 204. godine pr. n. e. Najvjerojatnije je bio Grk iz Tarenta i zarobljen nakon pada Tarenta u ratu s Rimom 272. Ušao je u obitelj Marka Livija Salinatora (*Marcus Livius Salinator*) i oslobođen je ropstva. Od tuda mu prezime Livije. Livije Andronik u Rimu je bio učitelj grčkog i latinskog, pisac tekstova namijenjenih izvođenju na sceni i glumac u nekim svojim djelima. Dvije važne godine za Andronika su bile 240., kada je njegovo djelo izvedeno kao prvo dramsko djelo u Rimu, i 207., kada je sastavio partenej, odnosno „pjesmu djevojaka“ u čast Junoni, te je to trebalo biti izvedeno uživo kao dio religijskih svečanosti. Poznati su naslovi nekoliko njegovih tragedija: „Ahilej“ (*Achilles*), „Egist“ (*Aegisthus*), „Ajant s bičem“ (*Ajax Mastigophorus*), „Hermiona“ (*Hermiona*), „Trojanski konj“ (*Equos Troianus*), „Andromeda“ (*Andromeda*). Sastavljao je i palijate od kojih postoji šest fragmenata, a samo jedan naslov komedije je siguran: „Mali mač“ (*Gladiolus*). Veliki klasični rimski pisci 1. stoljeća pr. n. e., Varon, Ciceron i Horacije, složili su se oko toga da je Livije osnivač rimske književnosti (Conte 1994, 39 - 40).

Fesceninski stih je italska vrsta pjesme, a nazvani su prema faliskiĉkom gradu Fesceniju (*Fescennium*) u Etruriji. Improvizirani su najĉešće tijekom ratarskih sveĉanosti, a kasnije su to bili i dijelovi svadbenih i trijumfalnih pjesama. Fesceninski stihovi bili su bogati

lascivnim šalama. Izvođeni su, često bez posebne pripreme, u dijaloškom obliku, odnosno u nekoj vrsti poliloga. Dva kora su se međusobno prepirala izgovarajući jedni drugima oštre poruge. Fescenini su se pjevali i na svetkovinama plodnosti, jer su se kao i kod Grka podsmijeh, poruga i psovanje smatrali pomoću životvornim silama prirode, ili sredstvom protiv zlih demona zavidnih ljudskoj sreći. „Fesceninske“ pjesme mogle su služiti i kao političke poruge. (Tronski, 1951, 331- 332; Crnojević – Carić 2014, 129).

Podrijetlo dramske satire nije sigurno. Nije povezana niti s grčkim satirom niti s grčkim kazalištem u kojem satir ima glavnu ulogu. O saturama se, i to najviše iz gore citiranog dijela Livijeve povijesti, zna da su bile improvizirane scene koje su se izvodile uz ples i pjevanje te da su radnjom bile bogatije i raznovrsnije od fesceninskih stihova. U latinskom jeziku riječ *satura* je vjerojatno povezana s pridjevom *satur* „pun (hrane), zasićen, bogat“, a postojalo je i jelo *satura* „jelo od različitih vrsta voća ili sastojaka općenito“. Moguće je da je onda *satura* označavala dramsko djelo raznolikog sadržaja (Conte 1994, 113; Crnojević – Carić 2014, 130; Lewis-Short, s.v. „satur“).

Naziv atelane potječe od oskičkog grada *Atella* u Kampaniji. U Rimu je ta kazališna vrsta postala popularna u 3. stoljeću pr. n. e. Atelana je italska pučka farsa, lakrdija bogata opscenim dosjerkama i dvosmislicama, improvizirana u obliku kratkih scena. Podsjećala je na flijake (v. gore), a preuzeta je od kampanskih Oska. U atelani glume amateri, a ne profesionalni rimski glumci te se javljaju tipični likovi: *Maccus* – lakrdijaš, *Bucco* – proždrljivac, *Pappus* – glupavi starac, *Dossenus* – lukavi grbavac (Harvey 1937, 54; Crnojević – Carić 2014, 130, 135; Tronski 1951, 335).

Između 100. i 80. godine, pogotovo u doba Sule stvara se književna atelana, čiji su predstavnici: Novije i Lucije Pomponije. Za Pomponija se zna da je bio iz Bononije (danas Bolonje) i da je postao popularan 89. godine pr. n. e. Od njegovih djela ostalo je sedamdeset naslova i oko 200 stihova. Nadalje, pisao je i palijate i tragedije. O Noviju je poznato samo da je od njegovih djela ostalo četrdeset i četiri naslova i oko sto stihova. U književnoj atelani javljaju se karakteristični likovi koje se nalaze i u atelani poput: *Maccus* – lakrdijaš, *Bucco* – proždrljivac, *Pappus* - glupavi starac, *Dossennus* – lukavi grbavac (Conte 1994, 127; Crnojević – Carić 2014, 135).

Autori književne atelane preuzimaju neke karakteristike grčkih flijaka i mima (v. gore) te rimskih i grčkih komedija, a bave se i parodijama mitskih tema iz grčke tragedije. Pomponijevo djelo koje je takva parodija je „Podmetnuti Agamemnon“ i „Dosuđivanje

oružja“, a Novijevo je „Andromaha“. Također, smatra se da Pomponijevo djelo „Braća“ ukazuje na Terencijevo djelo „Braća“ koje se svrstava u palijate. Pomponijevo i Novijevo djelo „Valjari“ ukazuju na Titinijevo djelo „Valjari“ koje je po vrsti togata. Književna atelana je bila popularna do Carstva, ali je korištena manje, naime, njen stil počinje se tada smatrati zastarjelim (Budimir i Flašar 1986, 152; Conte 1994, 127).

Mim je bila vrsta čije su karakteristike oponašanje svakodnevnice i improviziranje. Poput atelane se dodavao na kraju tragedija, a s vremenom se razvija u razuzdanu lakrdiju koja je u početku bila bez dijaloga i sa glazbenom pratnjom. Od likova se javljaju suprug, nevjerna supruga, njen ljubavnik i sluškinja te su ženske uloge sada glumile žene. Mim je uvezen iz Grčke. U 1. stoljeću pr. n. e. mim se razvija u književnu vrstu, a najznačajniji autori mima bili su Decim Laberije (*Decimus Laberius*) i Publilije Sirijac (*Publilius Syrus*). Mimovi su bili popularni i u razdoblju carstva te se zbog njih komedija sve manje izvodila (Crnojević – Carić 2014, 135, 156; Harvey 1937, 274).

Decim Laberije rođen je 105. godine pr. n. e., a umro je 43. godine pr. n. e. Kad je jednom zbog Cezarove naredbe morao glumiti u vlastitom djelu, izgubio je (privremeno) status viteza. Laberijevi mimovi bili su pažljivo strukturirani. Poznato je dosta naslova, a u sačuvanim stihovima saznaju se teme vezane za filozofiju i suvremeni politički život, ali i palijate, togate i književne atelane. Smatra se da su njegovi mimovi bili najdraži publici zbog radnje i pučkog, slikovitog jezika. Publilije Sirijac doveden je u Rim kao rob, vjerojatno iz Antiohije, a bio je u nekom trenutku, vjerojatno polovicom 1. stoljeća pr. n. e. oslobođen. Vrhunac slave doživio je nakon Laberijeve smrti. Popularne su brojne uzrečice koje su preuzete iz njegovih mimova te su zapisane u knjizi sentencija (*Publili Syri mimi sententiae*) koja se koristila i u obrazovnom sustavu (Harvey 1937, 353).

4. ODNOS NOVE KOMEDIJE I PALIJATE

Jedina sačuvana cjelovita djela rimske komedije su palijate, koje su po vlastitom priznanju prerade grčkih originala. Stoga valja naglasiti da je rimskoj komediji uzorom bila i nova antička komedija, ali i srednja, no srednja je korištena kao uzor samo za nastajanje Plautovog „Perzijanca“ (*Persa*) i „Amfitriona“ (*Amphitruo*). U fragmentima djela Livija Andronika vidi se da je koristio većinom jambe i troheje, kao i autori grčke drame. Autori palijata najviše su prerađivali Menandrova djela. Već u prologu rimska publika saznaje da je djelo prerada grčkog originala. Plautov „Kovčežić“ (*Cistellaria*) prerada je Menandrove komedije „Žene što zajedno blaguju“, dok je uzor za pisanje „Stiha“ (*Stichus*) bila Menandrova komedija „Braća“. Terencijevo djelo „Braća“ (*Adelphoe*) dijelom se temelji na Menandrovj komediji, a dijelom na Difilovoj. „Eunuh“ (*Eunuchus*) se temelji na Menandrovim komedijama „Eunuh i Laskavac“. Komedije „Djevojka s otoka Andra“ (*Andria*) i „Samokažnjavatelj“ (*Heautontimorumenos*) temelje se na Menandrovim komedijama. Zna se da su neke Plautove komedije sastavljene prema Filemonovim djelima, a to su „Trgovac“ (*Mercator*), „Trogroška“ (*Trinummus*) i „Sablast“ (*Mostellaria*). Plautova komedija „Kovčeg“ (*Vidularia*) nastala je po Difilovoj komediji „Splav“. Menandrova komedija „Dvostruka podvala“ je bila uzor Plautu za stihove 494-562 u komediji „Bakhide“ i uz fragment Stacijeve „Ogrlice“ (v. niže) jedini je slučaj da se grčki izvornik i latinska prerada mogu uspoređivati. Iz fragmenta Menandrovog djela „Dvostruka podvala“ može se vidjeti kako je Plaut prisvojio i izmijenio original. Promjene koje je Plaut učinio su: promjena imena likova, djelomična izmjena jampskih trimetara u pjevane dijelove u trohejskom septenaru uz pratnju glazbe koju je svirao frulaš na dvostrukoj fruli (*tibia*). Menandar je također imao frulaša, ali u ovom fragmentu „Dvostruke podvale“ on vjerojatno nije sudjelovao. Nadalje, Menandrovo djelo je podijeljeno na pet činova, dok se Plautova izvedba odvijala bez prekida. Mijenja se i karakterizacija. I još jedna očita promjena je to što Plaut izostavlja cijele govore i izmišlja druge (Marshall 2006, 2-3, 13; Crnojević – Carić 2014, 118, 125, 136, 145, 147).

Po uzoru na novu antičku komediju glavne teme palijate su bili obiteljski odnosi. Međutim, za razliku od Plauta, Terencije te odnose uzima ozbiljno i detaljnije ih obrađuje. Zato mu je komedija „Eunuh“ donijela najveći uspjeh jer nije bila toliko usredotočena na psihološke teme i dubinu ljudskih odnosa, nego je bila sličnija Plautovim komedijama. Ta komedija uključuje maskiranje (mladić se pretvara da je eunuh kako bi bio zadužen za svoju

voljenu) i lakrdiju te plautovskog hvalisavog vojnika. U Terencijevim komedijama od likova se, kao i u novoj atičkoj komediji, pojavljuju spretni rob ili parazit koji vodi radnju, otac koji je starac, siromašna zaljubljena djevojka, bogat mladić, mladićev rob, dobra svekrva, dobra hetera, hvalisavi vojnik. Karakteristika tipična za Terencijeve komedije je element „prepoznavanja“, također korišten i u novoj atičkoj komediji, a Terencije ga koristi u svakoj komediji, osim u „Braći“. Elementom „prepoznavanja“ određeni pojedinac saznaje svoj pravi identitet s kojim dobiva društveno poštovanje i ugled, a ujedno omogućuje sretan kraj za glavne likove (Conte 1994, 100; Crnojević – Carić 2014, 149; Tronski 1951, 242).

U rimskim preradbama nove atičke komedije ponovno se počinju koristiti glazbeno-lirski elementi koji su se koristili u staroj atičkoj komediji, ali ne u obliku korskih dijelova nego u obliku kantika (arija) glumaca, njihovih monodija, dueta i terceta. U Plautovim komedijama izmjenjuju se dijalozi s recitativom i pjevanim dijelovima pa bi se moglo reći da predstavljaju neku vrstu operete. Osim toga, za razliku od međučinova u novoj atičkoj komediji, u palijati se ne pojavljuje kor. Neka vrsta kora pojavljuje se samo u Plautovoj komediji „Konop“ (*Rudens*), a to je bio kor ribara. Kor zamjenjuje svirač (*tibicen*), koji svira kao podloga glumcima, ali i kao pauza radi promjene scene. U novoj atičkoj komediji radnja je podijeljena je na pet činova s prologom i epilogom dok u palijati nema takve podijele.

Velika razlika između Plautove i nove atičke komedije je način kako se razvijao dijalog. Dijalog u Plautovim djelima je pun dosjetaka, igara riječima, grubih šala tako da ima karakteristike lakrdije. Plaut preuzima jezičnu građu od arhaično svečanih, sakralnih i pravnih formula, jezika uzvišene poezije, profesionalnih govora i uličnoga rječnika (Crnojević – Carić 2014, 137; Harvey 1937, 117; Tronski 1951, 356, 357).

Koliko možemo vidjeti, kada se prerađivalo grčko djelo pojedine scene su mogle biti izostavljene ili preuzete. Tako je Plaut Difilovu komediju „Zajedno u smrti“ iznio kao svoje djelo pod nazivom *Commorientes*. U grčkoj verziji tog djela na početku je mladić koji je oteo svoju djevojku od njenog svodnika. Plaut tu scenu nije mijenjao, dok ju je Terencije u komediji „Braća“ prikazao i preveo točno kako je išao grčki tekst. Dok Plaut pojednostavljuje, Terencije uključuje scenu iz druge drame u rimsku verziju grčke drame. To se naziva kontaminacijom (*contaminatio*). Terencijeve komedije se razlikuju od Plautovih po tome što je radnja potpuno grčka te likovi i događaji nemaju rimske karakteristike. Prolozi u Terencijevim komedijama također su različiti od Plautovih; za razliku od Plauta koji iznosi

sadržaj djela, Terencije ga koristi za književnu raspravu (Crnojević – Carić 2014, 147; Marshall 2006, 4).

4.1. IZVEDBE KOMEDIJA U RIMU

Rimska komedija postala je, kako nam kaže i Livije u gore citiranom odlomku, glavnim oblikom zabave na igrama (*ludi*). *Ludi* su bile javne religijske svečanosti na kojima su se u Rimu mogle izvoditi dramske predstave. Sastojale su se od žrtvovanja i drugih vjerskih običaja, javnih oblika zabave poput utrka bojnih kola u cirkusu. Postojala su četiri festivala na kojima su se mogle izvoditi predstave, i to je ono što Livije naziva *ludi scenici*. Njima je upravljao magistrat (obično edil) pod nadležnošću senata. *Ludi Romani* (Rimske igre) održavale su se u rujnu, a bile su prvo mjesto na kojem se izvela rimska drama. To je bilo 240. godine pr. n. e. kada je Lucije Livije Andronik izveo komediju i tragediju (v. gore). Godine 214. pr. n. e. trajanje scenskih igara na Rimskim igrama bilo je četiri dana, a *ludi Plebeii* (Plebejske igre) održavale su se u studenom i scenske su igre tada trajale najmanje tri dana. Njima su upravljali plebejski edili, a bile su posvećene Jupiteru. Nadalje, *ludi Apollinres* (Apolonske igre) su se održavale u srpnju, prvi put su slavljene 212. godine pr. n. e., a od 208. su se počele izvoditi svake godine. *Ludi Megalenses* (Megalenzijske igre) koje su bile u čast Velike majke bogova, održavane početkom travnja, prvi put su se slavile 204., a do 194. godine pr. n. e. svake godine. Festival je trajao najmanje dva dana, a u razdoblju Carstva je trajao šest dana. Na njemu su prvi put izvedene *Pseudolus* 191. godine pr. n. e., *Hecyra* 165. godine pr. n. e. te nepoznatog datuma *Trinummus*. Za vrijeme prve polovice Plautove karijere, bilo je najmanje devet dana za izvedbe na trima festivalima za scenske igre, a preraslo je na petnaest dana za izvedbe na četiri festivala 194. godine pr. n. e. (Conte 1994, 31; Marshall 2006, 16 - 17).

Komedije su se mogle izvoditi i na svetkovinama *ludi magni* (Velike igre), koje se nisu redovito održavale, *ludi votivi* (zavjetne igre) koje je započeo Scipion 205. godine pr. n. e., *ludi Iuventatis* te na privatnim igrama, osobito *ludi funebres* – pogrebnim igrama značajnih osoba (tako su na pogrebnim igrama za Lucija Emilija Paula 160. godine pr. n. e. izvedene dvije Terencijeve komedije). Na igrama se svake godine izvelo oko dvadeset i pet do trideset drama. Nisu postojale ulaznice niti pristojbe za izvođenje. Prvo kameno kazalište u Rimu

izgrađeno je 55. godine pr. n. e., dok su prije toga postojale samo privremene drvene pozornice, a publika bi često stojeći gledala izvedbu. Izvedba se odvijala ispred tri ili četiri kuće na ulici, te se odlazilo prema trgu (*forum*) ili prema selu ili luci (Conte 1994, 32; Marshall 2006, 18 – 20; Tronski 1951, 372).

5. ZLATNO DOBA RIMSKE KOMEDIJE

U drugom ili arhajskom radoblju, rimske književnosti, godine 240. pr. n. e. javlja se palijata. Naziv palijata je nastao prema grčkoj kabanici (*pallium*) koju su glumci nosili. Nastala je prema grčkim originalima, a kao što je već rečeno, prerađuju se najvećim dijelom Menandrove, Filemonove i Dofilove komedije. Sami rimski autori svjedoče da se razlikuju „pokretna“ (*motoria*) komedija i „stajaća“ (*stataria*, usp. Ter HT, 36-40) Plautove komedije su velikim dijelom „pokretne“ komedije. „Pokretna“ komedija je bila dinamička, tražila je dobru izdržljivost i stalni pokret glumaca na sceni. U „pokretnoj“ komediji se javljaju, kako svjedoči Terencije u spomenutom prologu „Samokažnjavatelja“ „trčeći“ rob, izjelica parazit, pohlepni svodnik, besramni prokazivač ili ljutiti starac (Crnojević – Carić 2014, 136 – 137; Tronski 1951, 356).

Najvažniji i najpoznatiji pisci palijata bili su Tit Makcije Plaut i Publije Terencije Afer, a pisali su ih, od samog početka rimske književnosti i Livije Andronik, Gnej Nevije, Kvint Enije, Cecilije Stacije, te manje poznati Akvilije, Marko Atilije, Gaj Fundanije, Licinije Imbrik, Luscije Lanuvin,...Volkacije Sedigit je u stihu napisao kratki kanon rimskih pisaca 100. godine pr. n. e. Prvi je bio Cecilije Stacije, zatim Plaut, Nevije je bio treći, a Terencije šesti. Prvi pisci rimskih komedija bili su Lucije Livije Andronik, Gnej Nevije i Kvint Enije (Budimir i Flašar, 1986, 117, 118; Harvey 1937, 117).

Nakon 240. godine pr. n. e. s dramskim radom počinje rimski pjesnik, Gnej Nevije (*Gnaeus Naevius*). Rođen je u Kampaniji 270. godine pr. n. e., a umro je možda kao izgnanik u Utici u Africi 204. ili 201. godine pr. n. e. U svojim komedijama rugao se rimskim državicima bez skrivanja njihovih pravih imena. Za njega se jednog u rimskoj komediji zna da je pisao takve komedije. U jednoj komediji napao je moćnu plemićku obitelj Meteli, koja mu je zaprijetila i završio je u zatvoru. Zbog takvog načina pisanja bio je izložen na stupu srama te progan iz Rima. Takvi napadi na osobe iz političkog života mogu se pronaći u staroj atičkoj komediji kod Aristofana. Napisao je napisao mnogo tragedija i komedija, a smatralo ga se Plautovim najistaknutijim prethodnikom. Od Nevijevih komedija poznato je 28 naslova, postoji 80 fragmenata koji se sastoje od oko 125 stihova, ali neki od njih su nepotpuni. Preostali naslovi komedija su na grčkom i latinskom, a to su sljedeći: „Mahnuti“ (*Dementes*), „Gimnastičar“ (*Guminasticus*), „Varka“ (*Dolus*), „Djevojka s vijencem“ (*Corollaria*), „Gatar“ (*Hariolus*), „Leont“ (*Leon*) „Mornari“ (*Nautae*) te „Djevojka iz

Tarenta“ (*Tarentilla*), koja se ističe jer postoji fragment s prikazom koketne djevojke, a njezina radnja se djelomično može rekonstruirati. U naslovima komedija javljaju se pridjevski oblici koje će kasnije upotrebljavati i Plaut, a uz koje se podrazumijeva riječ *fabula*. To su na primjer *Corollaria* i „Mala tunika“ (*Tunicularia*). Grčki naslovi komedija su: „Ranjen“ (*Acontizomenos*), „Mučeni nesanicom“ (*Agrypnuntes*), „Laskavac“ (*Colax*). Navedene komedije podsjećaju na djela Antifana, Aleksida, Filemona, i Menandra. Fragmenti Nevijevih djela otkrivaju njegovu inventivnost u pisanju koja se kasnije vidi i u Plautovim djelima. Nevije je pisao palijate, ali i nekoliko togata, i to možda prvi u rimskoj književnosti. Rimski publika je, kako se čini po Plautovom uspjehu zahtijevala jaču (vulgarniju) komiku nego grčka. Atičke komedije nisu bile dovoljno smiješne pa je trebalo pojačati njihovu komičnost, a Nevije je to postizao kontaminacijom. Osim toga, Nevije je u svojim komedijama koristio oštar ton koji se koristio i u italjskoj farsji, mimu i oskičkoj atelani, Plautov i Terencijev uspjeh će zasjeniti Nevijeve komedije (Conte 1994, 43, 47; Budimir i Flašar 1986, 102 – 103; Tronski 1951, 343; Škiljan 1996, 432 – 433).

Kvint Enije (*Quintus Ennius*) rođen je 239. godine pr. n. e. u Rudijima u Kalabriji, gdje su se miješali grčki, oskički i rimski utjecaji. Katon Stariji ga je 204. godine pr. n. e. sa Sardinije, gdje je Enije kao saveznik služio rimskoj vojsci, doveo u Rim te je tamo stekao rimsko građansko pravo. Umro je 169. godine pr. n. e. Enije za razliku od Nevija ne napada već veliča rimsku gospodu, a posebno Scipione koji su mu bili zaštitnici. Enija se nazivalo pravim ocem rimskog pjesništva. Okušao se u više književnih rodova. Poznato je da je napisao najmanje dvadeset dvije tragedije, koje su ga i proslavile te dvije komedije. Naslovi komedija nisu pouzdani, no smatra se da su ovo palijate: „Krčmarica“ (*Caupuncula*) i „Hrvač“ (*Pancratiastes*). Volkacije Sedigit svjedoči o Enijevoj maloj komičkoj snazi, naime, u svom kanonu rimskih komediografa ga je stavio na posljednje, deseto mjesto i to samo da bi se popunio kanonski broj deset. Smatra se da je Enije bio prvi pisac rimske satire, ali one koja nije bila isključivo satiričnog karaktera. Poznat je jedan sačuvan naslov, „Satura“. Rimski satira sadržavala je i podrugljive elemente i teme koje su se bavile problemima svakodnevnog života. Ono što je zajedničko rimskoj satiri i dramskoj satiri je podrugljivi element i raznolikost tema, a različito je to što su dramske satire bile improvizirane scenske vrste, odvijale su se uz ples i pjevanje, dok je rimska satira u potpunosti književna pjesnička vrsta namijenjena čitanju (Budimir i Flašar 1986, 29, 106 – 108, 110; Conte 1994, 77- 78; Crnojević – Carić 2014, 133).

Tit Makcije Plaut (*Titus Maccius Plautus*) rođen je između 255. i 250. pr. n. e., a umro je 184. pr. n. e. Potpuno Plautovo ime nije sigurno, uglavnom ga se spominje kao Plauta (lat. *Plautus*) što je romanizirani oblik umbrijskog prezimena *Plotus* koje bi značilo ili „onaj velikih ušiju“ ili „onaj ravnih stopala“. Do 19. stoljeća davalo mu se ovo ime: *Marcus Accius* (koje se moglo pisati i *Attius*) *Plautus*. Povjesničari su sumnjali da se tako zvao budući da su osobno ime, ime roda i nadimak imali samo oni koji su imali rimsko građansko pravo, a ne zna se je li Plaut ikada imao rimsko građansko pravo. Prema starom Plautovom rukopisu u palimpsestu iz Ambrozijane koji je otkrio početkom 19. stoljeća kardinal Angelo Mai, Plautovo ime bilo je napisano kao *Titus Maccius Plautus* i to se ime smatra najvjerodostojnijim. Tit Makcije Plaut najvjerojatnije je bio iz Sarsine, malog Apeninskog grada u Umbriji, tj. nije bio rimskog podrijetla. Plaut također nije bio rob, nego slobodan građanin (Conte 1994, 49 – 50).

Pripisivalo mu se u 2. stoljeću pr. n. e. 130 komedija, a Varon je u svojem djelu *De comoediis Plautinis* odabrao 21 koje bi mogle biti autentične. To su: *Amphitruo*, *Asinaria*, *Aulularia*, *Captivi*, *Curculio*, *Casina*, *Cistellaria*, *Epidicus*, *Bacchides*, *Mostellaria*, *Menaechmi*, *Miles Gloriosus*, *Mercator*, *Pseudolus*, *Poenulus*, *Persa*, *Rudens*, *Stichus*, *Trinummus*, *Truculentus*, *Vidularia*, ali od Vidularije su ostali samo fragmenti. Zna se da je komedija *Stichus* prvi put izvedena 200., *Pseudolus* 191., *Casina* 186. Najduža komedija je *Miles Gloriosus* od 1437 stihova, a najkraća *Curculio* od 729 stiha (Conte 1994, 50 – 51).

Plaut koristi tipične likove poput: pametnog roba (kojeg uzdiže na razinu glavnog lika), starca, mladića ljubavnika, svodnika, parazita, hvalisavog vojnika, a otkriva ih u prologu. Koristi različite stilove. Prerađuje grčka djela, najvećim dijelom novu antičku komediju, ali smanjuje ozbiljnost njezinih djela unoseći elemente lakrdije i farse te tako približava svoja djela „niskim“ oblicima komičke igre. Na Plautovo pisanje komedija utječu i atelana, stara antička komedija, tragedija, latinska tragedija i mim. Ono što Plaut koristi u svojim djelima, a što se koristi i u staroj antičkoj komediji i Euripidovim tragedijama, jest glazbeni dio, samo što Plaut ne koristi korske dijelove poput autora stare antičke komedije, nego pjevane dijelove (*cantica*) glumaca u duetima ili tercetima, kakvi se mogu naći u tragedijama. Ono po čemu se vidi utjecaj atelane na Plauta su karikirani likovi, ruganje, grube riječi. Sličnost Plautovih djela i mima je lakrdija te također glazbeni dijelovi. Plaut je u stvaranju svojih djela u potpunosti okrenut prema smiješnome, karikaturi, lakrdiji i farsu, iako postoje pojedina „dirljiva“ djela („Amfitrion“, „Sužnji“) (Conte 1994, 54; Marshall 2006, 2; Tronski 1951, 185, 345, 352, 353, 355, 356).

Još jedan od značajnijih pisaca palijata je Publije Terencije Afer (*Publius Terentius Afer*). Smatra se da je rođen 185. ili 184., ali najvjerojatnije je rođen oko deset godina ranije i da je došao u Rim kao rob Terencija Lukana. Povezuje ga se sa Scipionom Emilijanom i Lelijem koji su bili njegovi zaštitnici. Postojala je čak glasina da su autori Terencijevih djela zapravo bili ili Scipion ili Lelije. Umro je 159. utapanjem, ili bilo kad prije trećeg Puskog rata, zbog putovanja u Grčku iz istraživačko-obrazovnih razloga (Conte 1994, 92).

Od Terencijevih djela u cijelosti je poznato šest, a to su: *Andria* („Djevojka s otoka Andra“) koja i nije rezultirala velikim uspjehom izvedena 166, zatim *Hecyra* („Svekrva“) prvi put izvedena 165., koja nije odmah postigla uspjeh nego tek iz trećeg pokušaja 160. kada su izvedena i *Adelphoe* („Braća“). Nadalje, tu su i *Heautontimoroumenos* („Samokažnjavatelj“) koji je izveden 163., *Phormio* („Formion“) izveden 161., te *Eunuchus* („Eunuh“), također izveden 161. s kojim je Terencije doživio najveći uspjeh. Terencijeva djela su također obrade djela nove antičke komedije. Na Menandrovim djelima temelje se „Djevojka s otoka Andra“, „Samokažnjavatelj“, „Eunuh“, „Braća“, a „Svekrva“ i „Formion“ su preradbe Apolodora iz Karista (Conte 1994, 92-93; Crnojević – Carić, 2014, 147; Tronski 1951, 363).

Za razliku od Plauta koji koristi grube šale i lakrdiju, Terencije piše jezikom koji se smatrao književnim i koji su koristili obrazovani Rimljani, no, s druge strane djela mu nemaju komičnost koju imaju Plautova djela. Terencijevi likovi su prirodniji; nisu pretjerani i karikirani kao kod Plauta. Njegov stil je jednostavan. Nadalje, koristi kraće kantike od Plauta, te je manje različitih metara. Terencije se suprotstavlja tradiciji palijate te stvara svoj vlastiti smjer. To se vidi po tome što njegove komedije zapravo i nisu toliko duhovite, nema grubih šala, vrijeđanja, što bi se očekivalo za palijatu, a na kraju njegovog djela do čitatelja dopire dublja poruka te može potaknuti na promišljanje o određenoj situaciji koja se odvija u djelu. Dakle, može se reći da glavni Terencijev cilj nije bio kao Plautov samo smijeh i zabavljanje publike i čitatelja, nego ipak, nakon pročitano djela ili odgledane predstave, neko daljnje promišljanje o određenom djelu, dok je smijeh sporedan (Crnojević – Carić 2014, 147 – 149; Harvey 1937, 416; Marshall 2006, 15).

U školama je bio puno uspješniji nego u kazalištu i dugo se čitao. Volkacije Sedigit rangirao ga je na tek šesto mjesto na svom popisu najboljih rimskih komediografa. Ciceron ga je prozvao „*dimidiatus Menander*“ (Conte 1994, 100 - 101).

Još jedan istaknuti komediograf koji piše palijate je Cecilije Stacije (*Caecilius Statius*). Ne zna se točan datum Stacijevog rođenja, vjerojatno između 230. i 219. godine pr. n. e., dok

je umro 168. godine pr. n. e. Stacije je bio Insubrijski Gal, prvi Gal u rimskoj književnosti, sa sjevera Italije. Doveden je u Rim kao rob nakon bitke kod Klastidija 222. godine. Volkacije Sedigit ga je na svojem popisu stavio na prvo mjesto kao glavnog komičkog dramaturga njegova vremena (Conte 1994, 65; Crnojević – Carić 2014, 153; Harvey 1937, 84).

Može se reći da je Staciju najveći uzor u pisanju bio Menandar jer većina njegovih djela ima naslov kao i Menandrova. Sačuvalo se 40 naslova i oko 300 stihova u fragmentima. Najpoznatije Stacijevo djelo je komedija *Plocium*, „Ogrlica“ koja je prerada Menandrovog djela *Plokion*. Za nazive djela koristi i grčki jezik i latinski. Grčki naslovi djela su: *Ex hautou hestos* („Na vlastitim nogama“), *Gamos* („Brak“), *Epicleros* („Baštinica“), *Synaristosae* („Uzvanice“), *Synephebi* („Vršnjaci“), latinski: *Epistula* („Pismo“), *Pugil* („Šakač“), te grčki i latinski: *Obolostates / Faenerator* („Zelenaš“) (Conte 1994, 65 - 66).

Stacije je bio čitan i cijenjen tijekom razdoblja Republike te za vrijeme Carstva do 2. stoljeća. Varon, Ciceron i Horacije su smatrali Stacija autorom prvog ranga, a ne nižim od Plauta ili Terencija. Fragmenti koji su ostali od njegovih djela podsjećaju na Plauta zbog korištenja različitih metara, lakrdije, ali Cecilijeva djela su ipak sličnija novoj antičkoj komediji. Stacije govoreni monolog koji koristi Menandar pretvara u kantike, također piše šale i koristi grub humor (Conte 1994, 65 – 66, 67).

U sljedećih nekoliko odlomaka pisat će se o drugoj popularnoj vrsti rimske komedije, togati, u kojoj se prikazivao rimski život, a likovi su također bili rimski. Radnja se odvija u Italiji, Rimu, u provincijama. Razlikuje se od atelane i mima. Naziv togate potječe od riječi *toga*, odjeće rimskih građana. Togata postaje popularnija od palijate u 2. st. pr. n. e. kada palijata postaje sve manje zanimljiva. Ne može se lako procijeniti do koje mjere su se autori odmaknuli od tradicije Plautove komedije jer nemamo niti jedno djelo sačuvano u cijelosti. U togati na sceni nisu mogli biti robovi koji su pametniji od njihovih gospodara što je u palijati bio slučaj (Budimir i Flašar 1986, 151; Conte 1994, 37, 125, 126; Crnojević – Carić 2014, 134; Harvey 1937, 433).

Predstavnici togate bili su, osim već spomenutog Nevija, i Titinije (*Titinius*), Lucije Afranije (*Lucius Afranius*) i Tit Kvinkcije Ata (*Titus Quinctius Atta*). Od njihovih djela sačuvano je desetak naslova i nekoliko stotina stihova. O niti jednom predstavniku nema puno sačuvanih podataka. Titinija bi se moglo svrstati prije Terencija, za Lucija Afranija se smatra da bi mogao biti Lucilijev suvremenik, a o Titu Kvinkciju Ati je poznato samo da je umro 77. godine pr. n. e. Od Titinijevih djela ostalo je 15 naslova i oko 180 stihova, nadalje nešto više

od 400 stihova Afranija, te fragmente iz dvanaest naslova Ate, koji su ujedno i najbolje sačuvani, no iz toga što je ostalo ne mogu se odrediti točna radnja i stil koji su koristili. Neka od Titinijevih djela su: „Frulašica“ (*Tibicina*), „Pravnica“ (*Iurisperita*), „Velitranka“ (*Veliterna*). Titinije ističe rustikalne elemente i teme života u provinciji. Kvincije Ata je bio poznat kao pisac tabernarija: vrste togate u kojoj su likovi bili rimski ili italjski, a radnja se odvija u taberni, odnosno siromašnoj kući (baraci) pa je po tome i nastao njezin naziv. Varon je hvalio njegovo razumijevanje u psihologiju, a početkom 2. stoljeća n. e. Fronton spominje kako je Ata mogao vješto prikazati ženski način govora. Od Afranijevih djela poznati su naslovi: „Frizer“ (*Cinerarius*), „Rasprodaja“ (*Auctio*), „Augur“ (*Augur*), „Djevojke iz Brundizija“ (*Brundisinae*), „Rastava“ (*Divortium*), „Supruzi“ (*Mariti*), „Sestre“ (*Sorores*), „Sloboda“ (*Libertas*). Afranija su zanimala obiteljska i sentimentalna problematika. Po takvoj tematici bio bi blizak Terencijevoj palijati i Menandrovoj novoj atičkoj komediji. Sa sigurnošću se zna da je Terencija i Menandra Afranije uzimao za uzore, ali i druge pisce. Iz onoga što je ostalo od autora togate saznaje se da su koristili polimetrijske kantike. Time su se udaljavali od Terencijevog korištenja kantika, a vraćali su se Nevijevom, Plautovom i Cecilijevom običaju (Budimir i Flašar 1986, 152; Conte 1994, 125, 126; Crnojević – Carić 2014, 134).

Postoji još jedna vrsta togate, a to je trabeata, kojoj ime potječe od latinske riječi *trabea*, plašta koji su nosili rimski vitezovi. Nastala je u vrijeme Augusta, njen stvoritelj je Mecenatov rob oslobođenik, Gaj Melis, a cilj mu je bio predstaviti komediju višim društvenim staležima. Za vrijeme Carstva sastavljale su se togate koje su bile samo za recitiranje. Do kraja pretklasičnog razdoblja togata nije opstala, ali su postojala svjedočanstva o rijetkom prikazivanju starih togata u klasičnom razdoblju (Budimir i Flašar 1986, 152; Crnojević – Carić 2014, 134).

5.1 PROPAST RIMSKOG KAZALIŠTA

Kao što je već spomenuto na kraju prethodnog poglavlja, u doba kasne Republike i ranog Carstva komedija prestaje biti popularna književna i scenska vrsta. Rimski komedija počinje propadati i sa razvojem trabeate, koja nastaje s namjerom Gaja Melisa da predstavi komediju višim društvenim staležima. Nekoliko je razloga zašto su popularne vrste rimskog

kazališta počele propadati. Naime, atelana i mim su publici postajali zanimljiviji od palijata i togata, sve manje autora je pisalo te vrste, a i publika se razilazila u željama. Obrazovana publika je željela nešto razrađenije, dok je puk želio jednostavnost. Moguće je da je mim publici bio zanimljiv jer su oponašali stvaran život te se publika mogla poistovjetiti s onime što se izvodilo na sceni, dok je atelana bila zanimljiva jer se koristio pučki jezik, opet nešto blisko puku i lako razumljivo, ali iz zbog brojnih šala, lakrdije, što je publiku zabavljalo. Uspjeh mima od Cezarovog razdoblja pa nadalje, stvorio je novi centar interesa, što nije bilo na korist tradicionalnim komičkim žanrovima. Livije u gore citiranom odlomku iz AUC kaže da je u njegovo doba (ranog Carstva) komedija (tj. scenske igre općenito) postala raskošna ludost: to također govori kako se promijenio način izvođenja (scenografija, kostimografija i dodatni sadržaji - pjesma, ples - postaju važniji od sadržaja priče, humora i jezičnih efekata). Sva kasnija kazališta više neće doživjeti staru slavu unatoč pokušajima da se obnove (Conte 1994, 127, 129).

6. ZAKLJUČAK

Tema ovog rada bila je razvoj rimske komedije. Rimska komedija razvija se od 240. godine pr. n. e., kada je Lucije Livije Andronik kao prvi poznati autor napisao rimsku komediju, a sastavio ju je iz dramske satire i tradicije dotadašnjih scenskih igara. Rimska komedija se razvila na temelju nove atičke komedije, kojoj najviše nalikuje, uz pomoć već postojećih improviziranih vrsta kao što su bili fescenini, satura i atelana. Na razvoj rimske komedije utjecale su još i stara atička komedija, tragedija, latinska tragedija i mim, tj. koristili su se elementi koji su korišteni i u tim vrstama. Rimski autori najviše su se ugledali na Menandra i njegov način pisanja. Rimska komedija prvi put se počela izvoditi na scenskim igrama (*ludi*) u čast bogovima. Najpopularnije rimske vrste bile su palijata i togata, a najuspješniji autor bio je Tit Makcije Plaut, a za njim Publije Terencije Afer. Obojica autora su pisala palijate. Nakon togata i palijata, atelana i mim su se razvili u književne vrste te se može reći da su zbog uspjeha atelane, mima, palijate i togate pale u drugi plan jer se publika počela zanimati za nešto drukčije.

POPIS LITERATURE

1. CONTE, Gian Biagio, *Latin Literature: a history*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994.
2. CRNOJEVIĆ – CARIĆ, Dubravka, *O kazalištu i drami tijekom stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2014.
3. HARVEY, Paul, *The Oxford companion to classical literature*, Oxford University Press, London, 1937.
4. *Leksikon antičkih autora*, (priredio Dubravko Škiljan), Izdanja Latina & Graeca, Matica Hrvatska, Zagreb, 1996.
5. MARSHALL, C. W., *The stagecraft and performance of Roman comedy*, Cambridge University Press, 2006.
6. SOLAR, Milivoj, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
7. TRONSKI, Iosif Mojsevič, *Povijest antičke književnosti*, prev. Miroslav Kravar, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951.

Web izvori

1. BUDIMIR, Milan i FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti*, Beograd, 1986.
Dostupno na stranici Scribd: <https://www.scribd.com/doc/298982059/Budimir-Fla%C5%A1ar-Pregled-rimske-knji%C5%BEevnosti-De-auctoribus-Romanis>, (zadnji pristup 5. 9. 2018.)
2. Livije, Tit, *Ab urbe condita*, na stranici *The latin library* (<http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.7.shtml#2>, zadnji pristup 5. 9. 2018.)
3. LIVIJE, Tit, *Istorija Rima od osnivanja grada* (prva dekada), prev. Miroslava Mirković, Službeni glasnik, 2012.
Dostupno na stranici Scribd: <https://www.scribd.com/document/245628486/Tit-Livije-Istorija-Rima-Od-Osnivanja-Grada-Prva-Dekada>, (zadnji pristup 5. 9. 2018.)
4. Charlton T. LEWIS, Charles SHORT, *A Latin Dictionary*;
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3AAalphabetic+letter%3DS%3Aentry+group%3D13%3Aentry%3Dsatur> (zadnji pristup 14. 9. 2018.)